

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ «ПРОСВІТИ» (1906-1908 РР.)

У статті розглянуто процес становлення громадсько-культурної організації «Просвіта» протягом 1906-1908 років. Висвітлено основні етапи зародження та становлення чернігівської «Просвіти» як товариства. Проаналізовано діяльність голови товариства М. Коцюбинського та інших членів чернігівської «Просвіти» в сфері культурного та освітнього розвитку населення Чернігівської губернії. З'ясовано основні причини занепаду діяльності та закриття товариства в 1908 році.

Ключові слова: чернігівська «Просвіта», М.Коцюбинський, бібліотека, влада, заборона.

Восени 1905 року оголошено царський маніфест від 17 жовтня, у якому вперше в Російській імперії проголошувалася ціла низка свобод, а саме: слова, совісті, віросповідання. Крім того, згідно з маніфестом, дозволялося засновувати самодіяльні національні товариства, вільно користуватися рідною мовою тощо.

Незважаючи на постійні жорстокі заборони з боку уряду, культурні діячі ретельно готують підґрунтя для масової появи просвітницьких товариств. Варто зауважити, що після бурхливих революційних подій 1905 року в Російській імперії Миколаю II 4 березня 1906 року було прийнято тимчасові правила, зокрема «Закон про спілки та товариства». Цей «Закон» надав українській громадськості можливість легально відкривати неурядові просвітницькі організації, які «інтегрували позашкільні форми залучення людей до відродження національної культури» [5, с. 39]. Такі легальні товариства відповідно до мети і завдань отримали назву – «Просвіта». Становлення та легальне оформлення товариства «Просвіта» на Наддніпрянській Україні відбулося у 1906 році.

Про діяльність товариств «Просвіта» написано чимало наукових статей та монографій, окремих досліджень [1, 2, 3, 4]. Однак у наукових працях недостатньо висвітлено зародження та діяльність саме чернігівської «Просвіти». Метою статті є спроба простежити поетапність зародження та становлення чернігівського товариства, з'ясувати основні особливості діяльності чернігівських просвітителів протягом 1906-1908 рр. на основі архівних матеріалів. Для дослідження використано фонди Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАК), а також Державний архів Чернігівської області (ДАЧО) у м. Чернігові.

На Західній Україні, в Галичині, товариства «Просвіта» діяли дуже активно, особливо львівська «Просвіта». Відомий факт, що 1905 року, коли М. Коцюбинський приїхав до Львова вдруге, І. Франко та В. Гнатюк привезли його до села Яйківці на Великодні свята. Як зазначалося, «це було село, якому годі було знайти пару, і галичани хотіли показати його гостеві з Великої України» [7, с. 11], бо тут усім громадським життям керувала «Просвіта» на чолі з сільським парохом Северином Бураченком. «Просвіта» мала своє приміщення – гарний мурований будинок, була тут велика читальня, однокласова школа з українською мовою навчання, позичкова каса, гурток «Сільського господаря», громадська молочарська спілка. Таким чином Михайло Михайлович не зі слів чи з преси міг побачити, що діяльність просвітян та «Просвіти» корисна для народу.

Справді, на той час «Просвіти» відігравали важливу роль у житті західноукраїнців і були своєрідними носіями національної енергії. Вже навесні 1906 року

© Фомська Світлана Михайлівна – аспірантка Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка.

головними центрами просвітянського руху в Наддніпрянщині стали Київ, Катеринослав, Одеса, Миколаїв, Кам'янець-Подільський, Чернігів, Житомир. Активну участь у діяльності товариств брали культурні та громадські діячі: Б. Грінченко, М. Коцюбинський, С. Єфремов, Леся Українка, М. Аркас, М. Лисенко та багато інших. Звісно, здобутки кожної «Просвіти» різнилися. Цьому були суб'єктивні та об'єктивні причини, а саме: утиски та заборони з боку місцевої влади, напади чорносотенців та й безініціативність просвітян. «Просвіти» існували подекуди формально, проте деякі проявляли високу активність [9, с. 59-60].

Так, справи в чернігівській «Просвіті» були набагато кращі, ніж в інших осередках. Безумовно, цьому сприяла участь у товаристві відомих культурних, національно налаштованих інтелігентів. Зокрема, важливу сторінку в житті М. Коцюбинського становила праця в «Просвіті» [8, с. 116]. Письменник активно взявся за створення просвітницької організації. Його турботами вона розпочала роботу у 1906 р. Насамперед товариство мало допомагати культурно-просвітницькому піднесенню населення Чернігівської губернії. Спочатку була написана заяву до чернігівського губернатора. Вона зберігається сьогодні в фонді Літературно-меморіального музею-заповідника імені М.М. Коцюбинського в м. Чернігові (ЧЛММЗК). В ній голова товариства повідомляв про бажання створити у місті українське товариство «Просвіта». З організаційної точки зору М. Коцюбинський вважав за доцільне вирішити питання щодо структури та організації товариства. Так, «Просвіта» мала б обирати 6 членів правління на 2 роки та 3 кандидатури, які б могли замінити членів, котрі вибували раніше встановленого строку. Географічно правління мало розмішатись у м. Чернігові, відповідно до п. 23-24 статуту товариства. Крім того, у заяві були вказані правила прийому членів товариства та розмір членських внесків, відповідно до п. 7, 8, 9, 12, 14 статуту «Просвіти» [10]. Варто підкреслити, М. Коцюбинський ставився до роботи серйозно, з притаманною йому сумлінністю, і в своїй заяві насамперед звернув увагу на організаційні моменти як фундамент для налагодженої діяльності товариства.

Також Михайло Михайлович звернувся з проханням до В. Гнатюка: «21 грудня 1906 року має відкритися в Чернігові товариство «Просвіта». Хотіло б ся, щоб відкриття було найкраще обставлене, а для того дуже було б добре, коли ваші просвітні товариства у Львові прислали чернігівській «Просвіті» хоч би коротеньке привітання. Се мало б вагу для нашої публічності, підняло б духа, додало б охоти до праці» [11, с. 68]. У результаті цих організаційних заходів 27 грудня 1906 року було відкрито «Просвіту» [12, с. 2]. Перші загальні збори товариства відбулись у залі Чернігівської міської управи під головуванням І.Л.Шрага, який на той момент очолював українську парламентську громаду при Державній думі. На початку зборів І.Л.Шраг зачитав присутнім статут товариства. Виступали М. Коцюбинський та М. Вороний, які повідомили про намір відкриття в Чернігівській губернії шкіл, бібліотек та читалень в українському дусі [13]. На зборах було також обрано членів правління товариства. До списку увійшли: І. Шраг – адвокат, В. Коцюбинська – дружина М. Коцюбинського, М. Коцюбинський – службовець статистичного бюро, В. Андрієвський – службовець губернської земської управи, Ф. Левицька – службовець губернської земської управи, М. Жук – вчитель малювання, митець. Головою товариства «Просвіта» було обрано М. Коцюбинського, незважаючи на його заперечення: «Хоч як зрікався, хоч як прохав, щоб мене увільнили од постійних обов'язків у «Просвіті», проте не слухали і вибрали головою» [11, с.61]. М. Коцюбинський керував «Просвітою» у 1906-1908 рр. [8, с.117].

До членів товариства за «Списком членов черниговского украинского общества «Просвіта», що зберігається в жандармських фондах ЦДІА України в м. Києві, входило 45 осіб, у тому числі сестра М. Коцюбинського [14]. У порівнянні з багаточисельними «Просвітами» Галичини, чернігівська «Просвіта» була меншою. Проте малочисельність «Просвіт» Лівобережної України – це їхня особливість і відмінність від західноукраїнських товариств.

Першими кроками діяльності товариства стали листи від М. Коцюбинського до

В. Гнатюка, в яких він висловлює вдячність не лише львівській «Просвіті», а й 12 філій товариства, що надіслали свої привітання. Саме ці привітання мали велике значення для ще молодій національно-свідомій інтелігенції Чернігова, вони справили на публіку величезне враження [11, с. 71]. Ці листи були, мовби ластівки єдності підневільного українського люду у південно-західній та південно-східній Україні.

У листі до А. Чайковського М. Коцюбинський звернувся з проханням прислати, що можна, зі своїх творів до бібліотеки «Просвіти», оскільки товариство ще молодіє і власних коштів на задоволення цих потреб не має [11, с. 70-71]. Пізніше Ірина Михайлівна, дочка Коцюбинського, напише: «Тато хотів розвинути смак до літератури, дбайливе ставлення до книжки» [8, с. 17]. Він вважав, що тільки книжка українською мовою може передати весь колорит та красу народних українських традицій та пам'яток культури.

У лютому 1907 року М.Коцюбинський готує відозву, яка була розіслана багатьом культурним діячам та письменникам. У ній говорилося, що в Чернігові недавно заснувалося товариство «Просвіта», першочерговим завданням для нього стала організація безплатної бібліотеки-читальні. Рада товариства вважає своїм обов'язком подбати, аби бібліотека була поповнена українськими книжками, а читальня – українськими періодичними виданнями. На жаль, товариство не мало відповідних коштів на досягнення цієї мети і змушене було звернутися до «високоповажних» авторів, видавців, а також редакцій просвітніх та наукових товариств з проханням «допомогти йому присилкою книжок або періодичних видань безплатно» [11].

Отже, з перших днів заснування товариства керівництво приділило увагу організації бібліотеки та читальні для користування членів «Просвіти» та всього населення Чернігівської губернії.

Працювати в «Просвіті» було важко. Вся робота, по суті, лягала на плечі голови та його дружини. М. Коцюбинському доводилося бути в товаристві «не тільки головою, секретарем, членом, а і сторожем» [11], до того ж заважали безконечні заборони. В одному з листів до А. Чайковського скаржився: «...отож уявіть собі, попросту не дають жити «Просвіті», хочемо скликати збори – заборона, хочемо зробити-театральну виставу – забороняють, навіть концерт Лисенка на користь «Просвіти» заборонили. Їздиш, гризешся, пояснюєш – нічого не допомагає. Кажуть: існують собі на папері, а жити не дамо» [11,с.74].

Незважаючи на перешкоди, чернігівське просвітнє товариство налагоджує роботу, спрямовану на підвищення національної свідомості громадськості та відродження українського менталітету і культури.

Ще одним напрямом роботи товариства стало влаштування концертів та літературних вечорів. Так, 28 лютого 1907 року в Чернігові відбувся концерт М. Лисенка та О. Мишуги, а також хору аматорів [11, с. 167]. У квітні 1907 р. відбувся літературно-музичний вечір у пам'ять 46-х роковин смерті Т.Шевченка, який організувала чернігівська «Просвіта». Святкування готувалося з великими перешкодами «шанованого уряду» [15, 16].

Принагідно зазначимо про діяльність щодо проведення лекцій для членів товариства. У листі до М. Сумцова від 11 вересня 1907 року рада товариства зазначила про свій намір для «розвитку самосвідомості» інтелігенції організувати ряд публічних лекцій [11, с. 168]. Відозва товариства від 30 жовтня 1907 року має вже конкретну мету «До Українського наукового товариства» щодо організації лекцій для чернігівської громадськості із сфери українознавства [11, с. 169-170].

На запрошення «Просвіти» відгукнувся лікар Георгій Васильович Тессен, який 14 жовтня 1907 року прочитав на Лісковіці лекцію українською мовою про холеру [17].

Незважаючи на бюрократичність та заборони з боку місцевої адміністрації, просвітяни намагалися всілякими способами та методами реалізувати свої плани в житті. Таким чином уже починають достатньо плідно працювати лекційна та театральна-музична секції при товаристві.

На 1907 рік припало заснування двох філій чернігівської «Просвіти». Влітку

1907 року відбулося відкриття філії «Просвіти» в м. Ніжині. Фундатором товариства був член чернігівської «Просвіти» Є. С. Шульга. Організація нараховувала 40 членів. Це були місцеві соціал-демократи, зокрема інтелігенція і студентська молодь міста. Як чернігівську, так і ніжинську «Просвіту» постійно переслідувала місцева адміністрація, забороняла та закривала час від часу заходи та діяльність товариств. За членами ніжинського товариства вівся постійний поліцейський нагляд. Діяльність ніжинської філії була епізодичною, а культурно-просвітницька робота – досить слабкою. Причиною цього були політичні утиски, слабка соціальна база та низький рівень національної свідомості у більшості населення регіону. 1914 року ніжинська «Просвіта» припинила свою діяльність [18, с. 4-5].

На початку 1908 року відкрилася філія чернігівської «Просвіти» у Козельці. З перших кроків своєї діяльності товариство зустрілося з «недоброжелательством местной администрации». З іншого боку, неможливо не помітити зацікавленості з боку місцевої молоді. За повідомленням газети «Рада» від 13 лютого 1908 року, перший літературно-вокальний вечір при обмежених силах пройшов організовано та цікаво. Головним завданням товариство поставило заснування української бібліотеки. Через брак матеріальних коштів, вони так само, як і чернігівці, самотужки не змогли заснувати книгозбірню, тому звертались до авторів та видавців з проханням надіслати їм книжки та періодичні видання українською мовою безкоштовно [18, с. 3].

На жаль, незважаючи на те, що козельцька «Просвіта» була єдиним притулком для української інтелігенції в цьому регіоні, за кілька місяців своєї участю вона мала лише 40 членів. Бажаючих було багато, але вони боялися своєю участю скомпрометувати себе перед адміністрацією. Тому залишилися щирими українцями «втайне» [19, с. 3]. Рада товариства для своїх членів організувала лекції, читання рефератів, вокальні вечори, обов'язково з танцями. Також готувалися вистави гуртком аматорів – п'єса «Назар Стодоля» та водевіль «Де два цілуються, третій губ не простягай». Крім того, товариство передплачувало часопис «Рада». Це було єдине надходження до «Просвіти» в Козельці. До речі, газета «Рада» спочатку надходила і до чернігівської «Просвіти».

Уже з червня 1908 року козельцька філія «Просвіти» була закрита наказом чернігівського губернатора, що дуже вразило небайдужих людей, оскільки вона була єдиним осередком культурного життя в Козельці [20, с. 3].

У травні 1907 року М. Коцюбинський в листі до Кості Зленка розмірковує про намір відкрити ще одну філію чернігівської «Просвіти» в Глухові. Розуміючи одну з головних проблем повільної діяльності чернігівської «Просвіти», він загострює свою увагу саме на самовідданих та надійних людях, які б взяли за створення філії [11, с. 80]. Письменник докладав великих зусиль, щоб спрямувати діяльність існуючих та відкриття нових товариств була демократичною та поступовою, аби не допустити реакційних «чорносотенних» елементів, які б паплюжили та використовували «Просвіту» у своїх сумнівних планах.

Отже, перший рік діяльності «Просвіти» був спрямований на вирішення організаційних питань. Проведено 45 зборів правління товариства, організовано 10 вечорів, на яких зачитано 9 рефератів («Що дає сучасна українська школа селянству», «Українські кафедри в університетах», «Етнографічні паралелі – Сибір і Україна», «Короткий огляд української літератури XIX ст. в 2-х частинах») [16]. Крім того, при «Просвіті» було відкрито читальню-бібліотеку для її членів (яких налічувалось більше 200 чоловік); у бібліотеці зібрано понад 400 книжок, більше 20 українських часописів – з Галичини, Буковини, Америки. Бібліотека була відкрита щодня. Починаючи з 5 березня 1907 року, її відвідало 1192 читачі. Організовано 2 концерти – М. Лисенка та в пам'ять Т. Шевченка. У березні 1907 року на зборах було винесено питання будівництва кіоску в центрі міста або хоча б рундука для виставки та продажу українських книжок і часописів. При товаристві працювала лекційна комісія, яка займалась організацією лекцій з українознавства та популярних недільних читань для народу.

Діяльність чернігівської «Просвіти» напряму залежала не лише від керівників

та членів товариства, а також і від тих громадян, які відгукнулись на листи-прохання від керівництва «Просвіти». Такою була Ганна Барвінок, яка надіслала для бібліотеки власні твори та твори свого чоловіка П. Куліша. Крім того, вона надіслала пожертву товариству, оскільки покладала великі надії на нього в розбудові національного відродження [21, с. 4]. Немалу допомогу надав А. Чайковський, який періодично присилав на адресу М. Коцюбинського україномовні книжки для «Просвіти» [11, с. 74]. Допоміг розширенню чернігівської читальні Остап Луцький, який з березня 1907 року надсилав безкоштовно часопис «Буковина» [11, с. 77].

Правління товариства дуже шанобливо ставилося до своїх членів. У фондах музею Коцюбинського зберігається лист до невідомої особи від товариства «Просвіта» такого змісту: «Високоповажна добродійко. Рада Товариства «Просвіта» в Чернігові має честь повідомити, що Ви прийняті в число дійсних членів Товариства. Членські вкладки приймає скарбник Товариства В. Коцюбинська. За адресою: Сіверянська вул., власний дім №3» [22]. Ймовірно, такі листи-повідомлення присилались усім членам товариства, оскільки на 1908 рік у друкарні чернігівського губернського земства було надруковано таких листів на 240 чоловік [23]. Членські внески також відмічались у квитанційній книжці членських внесків, яка теж зберігається у фонді музею [24]. У квитанціях були зазначені прізвище, сума внеску та за який рік, поряд із внеском на квитанції була окрема графа для пожертви. Аналізуючи кількість квитанцій та кількість указаних внесків, можна зробити висновок: у середньому членський внесок складав від 1 до 5 карбованців, пожертва – від 1 до 3 карбованців. Це і було основним джерелом фінансування товариства «Просвіта», на відміну від галицьких товариств, яким надавав допомогу уряд.

У 1908 році ще більше посилювався контроль за діяльністю товариства, відповідно почастишали і заборони [11, с. 84]. За свідченням епістолярних матеріалів, робота у товаристві велася формально. Члени «Просвіти» де-факто були бездіяльними. Якщо планів та проектів було багато, то реалізувати їх практично було неможливо, працювати ніхто не хотів. Одні – не можуть, інші – не хочуть, а треті – просто ухиляються від роботи. Існувала і заборона місцевої влади, що також було немаловажним.

Так, на початку 1908 року губернатор заборонив проводити лекції саме в той час, коли І. Стешенком вже почалася підготовка до проведення лекції з історії вертепу. Завдяки наполегливості М. Коцюбинського та його кардинальним діям, всупереч забороні губернатора, поліцеймейстер дозволив провести цей захід [11 с. 85].

Незважаючи на посилення уваги з боку місцевої влади та жандармерії до діяльності товариства «Просвіта», за сприянням керівництва воно отримувало часопис «Рада» та іншу україномовну літературу [11, с. 87]. Готувався проект відкриття народної школи, але шансів на задоволення демократичних вимог товариства не було [11, с. 87]. Просвітяни активно брали участь в українському громадському житті, зокрема вітали громадських діячів [11, с. 170]. Від імені товариства «Просвіта» на з'їзді діячів народних університетів, проведеному 8 лютого 1908 року, виступала С. Русова. В своєму виступі вона говорила про важливість національного виховання дітей у школі та про жакливі умови існування та діяльності чернігівської «Просвіти» [25, с. 4].

Результати дослідження архівних матеріалів свідчать, що звіт діяльності чернігівської «Просвіти» за 1907 рік було прийнято та обговорено лише в березні 1908 року на перших загальних зборах правління товариства [26]. Вони проводилися протягом трьох днів (22, 25, 29 березня 1908 року) у складі 81 члена. У результаті збори постановили: організувати педагогічну комісію (5 чол.) для організації дитячих вечорів, бібліотечну комісію (3 чол.) – для організації бібліотеки, лекційну комісію [26].

У газеті «Рада» зазначено, що збори продовжувались 25 та 29 березня 1908 року, але на них було замало присутніх. До того ж через довгі балачки цікавість до зборів зникла. На останньому засіданні товариства було вирішено створити трупу з членів товариства, які їздили по селах з метою організації вистав просто неба за прикладом галичан [27].

Таємним голосуванням обрали правління товариства, до його складу увійшли:

М. Жук, М. Вороний, М. Коцюбинський, Ф. Левицька, Д. Лебідь, В. Базилевич [26].

Виходячи з вищесказаного, товариство вже почало організовуватись як таке, із власною структурою, відокремлювались конкретні комісії з власною метою та засобами діяльності. Але не можна не відмітити того факту, що цих заходів було недостатньо для провадження просвітницької діяльності серед малоосвіченого народу. Зменшення активності членів, незацікавленість у проведенні зборів, байдужість до виконання поставлених цілей та постійне переслідування і заборона діяльності товариства «Просвіта» не могли не позначитись на його роботі.

Збори товариства збиралися все рідше, та кожен крок був під пильним наглядом жандармерії. Поліцейські знали все: де збираються, коли саме, що обговорюють, які питання та проблеми вирішувались на засіданнях.

У той час, коли активність членів товариства зменшилась, з'являється нова тенденція в організації вечорів, зокрема, організатори залучали до їх проведення дітей. «Малі» просвітяни грали, співали, читали та декламували вірші М. Коцюбинського, Т. Шевченка, П. Куліша та Ганни Барвінок. Вивчали байки Леоніда Глібова, читали казки «Правда і Кривда», «Сон та дрімота», «Лис Микита», а також «Енеїду», «Бабу Параску та бабу Палажку». В. Коцюбинська та Л. Коцюбинська організували дитячу оперу М. Лисенка «Коза – дереза». Крім того, на Різдваїні свята чернігівська «Просвіта» організувала свято ялинки для дітей. Під час свята діти грали, співали, танцювали, а в подарунок отримували українські книжечки [28]. Продовжувала працювати лекційна комісія [11, с. 171]. М. Коцюбинський постійно намагався залучати чернігівців до громадського життя України. Так, у листі до ради київської «Просвіти» він звертається до лідерів київського товариства, редакцій «Літературно-Наукового Вісника», «Ради», «Слова», «Рідного краю» з проханням запросити чернігівців до влаштування святкування ювілею Льва Толстого [11, с. 172].

Урочисто та святково пройшов вечір, присвячений творчості Івана Франка, організований у квітні 1908 року. На вечорі були присутні багато людей, в тому числі і діти, які мали змогу прослухати концертну програму, підготовлену М. Лисенком. Пісні були покладені на вірші І. Франка. М. Коцюбинський підготував реферат про письменника. Стіни приміщення, де відбувався вечір, були прикрашені портретом Івана Яковича та українськими рушниками. Реферат, підготовлений М. Коцюбинським, дуже перелякав місцеву владу та жандармерію, деякі висновки письменника вони зрозуміли як заклик до повалення існуючого ладу [8, с. 117-118].

Загалом діяльність «Просвіти» в період жорстокої реакції викликала занепокоєння жандармерії. Про це свідчить велика кількість донесень жандармерії чернігівському губернатору [29-31], в яких повідомлялось про проведення бесід на політичні, антиурядові теми, поширення ідей національно-культурного відродження України.

За повідомленням газети «Рада», члени товариства все рідше приходили на збори та влаштовували вечори [32]. У червні товариство взагалі переїхало на квартиру «казначая», оскільки коштів сплачувати за приміщення не було та й потреба у великому помешканні теж відпала. Як повідомляла «Сводка агентурних свідень по г. Чернигову по организации «Просвіта», діяльність товариства була практично припинена, за травень-червень не платився жодний членський внесок [33].

Влада все-таки не припиняла стежити та організовувати акції адміністративних репресій. 21 серпня 1908 року чернігівському поліцейському було запропоновано виключити з товариства найбільш політично неблагонадійних, а саме – М. Коцюбинського, В. Коцюбинську, І. Шрага, Л. Шрамченка, Ф. Левицьку [34], що і було зроблено 1 вересня 1908 року [35]. Вже 17 вересня 1908 року М. Коцюбинський отримав листа, у якому рада товариства «Просвіта» повідомляє, що чернігівський губернатор видав наказ про його виключення з членів товариства [36]. Пізніше, 23 вересня 1908 року, М. Коцюбинський у листі до П. Куліша написав: «Не ми її покинули, а адміністрація викинула нас з неї, заборонивши навіть бути членами» [11, с. 155].

Насправді місцева влада вдалася до достатньо кардинальних змін у товаристві. Протидіяти активній діяльності чернігівської «Просвіти» можна було б заборонаю читання лекцій українською мовою, накладенням цензури на видавництво літератури, відмовою у розповсюдженні україномовних періодичних видань. Крім того, найактивніших діячів розіслати по інших містах України, заборонити їм спілкуватися та листуватись між собою. Насправді члени товариства не дуже цікавилися подальшим розвитком «Просвіти», можливо, навіть і без виключення активістів просвітницької справи товариство не змогло б вижити. На той час у країні не було організованого активного громадянства, яке б підтримало гасла національно свідомих керманічів і змогло б організувати власними силами мережі громадських організацій, щоб діяти організовано та спільно на благо нації.

1908 рік для чернігівської «Просвіти» став найважчим, оскільки вона втратила своїх найкращих керманічів і пережила багато репресій та заборон. За словами І. Шрага, чернігівський губернатор не мав права виключати членів ні за статутом «Просвіти», ні навіть за «Положением объ усиленной охране» [16]. Після того, як уряд виключив Коцюбинського, Шрага, Гладкого, Шрамченка, Андрієвську, чернігівська «Просвіта» стала «такою тихою, що неначе її зовсім не має в городі» [37]. Рада не проводила вечірок, спектаклів. У помешканні ніколи не було чергового, і просвітяни не збирались. Отже, під тиском реакції товариство було ліквідовано.

Таким чином, на початку ХХ ст. на Чернігівщині, як і по всій Наддніпрянщині, за культурно-просвітницьким життям здійснювався посилений контроль з боку влади. Незважаючи на це, в українській культурі виникає унікальне явище – «Просвіта». Ця громадська організація обрала собі за мету формувати та утверджувати самосвідомість, розвивати та відроджувати народні звичаї, традиції української культури. «Просвіта», хоч і на короткий час, стала на захист українського слова, пісні, вірша та книжки, тим самим викликала підозри та недовіру з боку уряду щодо українського народу. Ставилися театральні вистави, проводились літературно-музичні вечори, організовувались лекції з українознавства та на інші теми, які читались українською мовою. Силами товариства було відкрито бібліотеку та читальню, організовано художні виставки, засновувались філії в м. Ніжин та Козелець. Звісно, існування «Просвіти» за таких політичних упереджених умов було неможливим. Хоча чернігівська «Просвіта» жила недовго, але вона була одним з найактивніших товариств дореволюційного часу на Лівобережжі. Завдяки своїм засновникам, керманічам та діячам, вона залишила яскравий приклад громадської роботи в галузі просвіти серед українського населення.

1. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні (ІХІ – перша третина ХХ ст.). – К.: Хрещатик, 1992. – 120 с.

2. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іванічук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів – Краків – Париж: Просвіта, 1993. – 231 с.

3. Ковба Ж. «Просвіта» – світло знання, добро і воля українського народу. До 125-річчя з дня заснування. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 128 с.

4. «Просвіта»: історія та сучасність (1868-1998): Зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ «Просвіта», 1998. – 486 с.

5. Євселевський Л.І., Фарина С.Я. «Просвіта» у Наддніпрянській Україні: Історичний нарис. – К.: ВУТ «Просвіта», 1993. – 128 с.

6. Лисенко О.В. До питання про напрями та оцінку діяльності «Просвіт» на Україні за публікаціями газет «Слово» і «Рада» (1906-1914 рр.) // Історичні дослідження, вип. 16, Вітчизняна історія, 1990 р., АН УРСР інститут історії. – С. 96-101.

7. Москаленко М. Як Михайло Коцюбинський створював, а російська влада закривала чернігівську «Просвіту» // Слово Просвіти. – 2007. – 6-12 грудня.

8. Коцюбинська І.М. Спогади та розповіді про М.М. Коцюбинського. – К.: «Дніпро», 1965. – 345 с.

9. Лисенко О.В. «Просвіти» та кооперативи в українському суспільному середовищі на початку ХХ ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 180 с.

10. Заява М. Коцюбинського до Чернігівського губернатора. – (ЧЛММЗК). – Ф. А – 666. – Інв. № А1984 – Акр. 1-2.

11. Коцюбинський М.М. Твори в семи томах. – Т.6: Листи (1905-1909). – Київ: Наукова думка, 1975. – 300 с.

12. Чернігівець. Доля Чернігівської «Просвіти» // Украинская жизнь. – 1912. – № 3. – С.75.
13. Повідомлення чернігівського поліцейстера начальнику Чернігівського ГЖУ про установчі збори товариства «Просвіта» // Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДІАК). – Ф. 1439. – Оп 1. – Спр. 918. – Арк. 4
14. Список членів Чернігівського Українського общества «Просвіта». // ЦДІАК – Ф. 1439. – Оп 1. – Спр. 909. – Арк. 544-545
15. Лист чернігівської «Просвіти» до Попечителя Київського ученого Округа // Літературно-меморіальний музей-заповідник імені М.М. Коцюбинського. (далі ЧЛММЗК) – Інв. №1984.
16. Илья Людвигович Шраг – адвокат и общественный деятель. История Черниговской «Просвіти» // Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). – Ф.1081. – Оп.1. – Спр. 34 – Арк. 23-25.
17. Лист Чернігівської «Просвіти» до лікаря Г.В. Тессена // ЧЛММЗК – А-1079.
18. Ніжинська «Просвіта»: сторінки історії. Збірник статей та матеріалів / Упор.: О.Морозов, В. Ємельянов / Відп. ред. М.Шкурко. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2009. – 139 с.
19. З життя Просвіт. // Рада – 1908. – 13 февраля.
19. З життя Просвіт. // Рада – 1908. – 22 апріля.
20. З життя Просвіт. // Рада – 1908. – 4 юня.
21. Л. Зеленська. Ганна Барвінок про чернігівську «Просвіту» за листами до Іллі Шрага // Сіверщина. – 1997 р. – 18 січня.
22. До невідомої особи лист від товариства «Просвіта» // ЧЛММЗК – А-1054.
23. Рахунок Чернігівської друкарні губернського земства товариству «Просвіта» // ЧЛММЗК – А-2451.
24. Квитанційна книжка // ЧЛММЗК – Інв. №154-А.
25. Постанова з'їзду діячів лодових університетів // Рідний край. – 1908. – число 1. – 8 січня. – С. 4
26. Начальнику Чернігівського Губернського Жандармського Управління // ЦДІАК. – Ф. 1439. – Оп 1. – Спр. 999. – Арк. 225.
27. З життя Просвіт. // Рада – 1908. – 3 апреля.
28. З життя Просвіт. // Рада. – 1908 р. – 5 января.
29. Начальнику Чернігівського Губернського Жандармського Управління // ЦДІАК. – Ф. 1439. – Оп 1. – Спр. 909. – Арк. 105.
30. Начальнику Чернігівського Губернського Жандармського Управління // ЦДІАК. – Ф. 1439. – Оп 1. – Спр. 999. – Арк. 544.
31. Сведения // ЦДІАК – Ф. 276. – Оп 10. – Спр. 15 II. – Арк. 205.
32. З життя Просвіт // Рада. – 1908 р. – 29 мая.
33. Сводка агентурних свідень по г. Чернигову по организации «Просвіта» // ЦДІАК – Ф. 276. – Оп 1. – Спр. 366. – Арк. 125-126.
34. Лист про виключення Коцюбинських з «Просвіти» // ЧЛММЗК – 1955 ф.о.
35. Рапорт про те, що подружжя Коцюбинських не є вже членами «Просвіти» // ЧЛММЗК – 1978 ф.о.
36. Лист ради товариства «Просвіта» до М. Коцюбинського // ЧЛММЗК – А-2450.
37. З життя Просвіт // Рада. – 1908 р. – 22 октября.

В статтє рассмотрено процесс становления общественно-культурной организации «Просвіта» на протяжении 1906-1908 гг. Освещено основные этапы зарождения и организации черниговской «Просвіти» как организации. Проанализирована деятельность главы организации М. Коцюбинского и других членов черниговской «Просвіти» в сфере культурного и просветительного развития населения Черниговской губернии. Выяснено основные причины упадка деятельности и закрытия организации в 1908 году.

In article is considered the process of formation public-cultural organization «Prosvita» on length 1906-1908 years. Are illuminated main stages of the generation and organizations Chernigivs «Prosvita» as organization. Analysed activity head to organizations M. Kocyubinskogo and the other members Chernigivs «Prosvita» in sphere cultural and educational development of the population Chernigov provincial. Will realized main reasons of the activity decay and closing fo organization in 1908 year.